

ISSN 2545 – 4439

ISSN 1857 - 923X

INTERNATIONAL JOURNAL

Institute of Knowledge Management

KNOWLEDGE

Vol. 54.1

Scientific Papers

SOCIAL SCIENCES

KIJ

Vol. 54

No. 1

pp. 1 - 222

Skopje

2022

KNOWLEDGE

INTERNATIONAL JOURNAL

**SCIENTIFIC PAPERS
VOL. 54.1**

September, 2022

**INSTITUTE OF KNOWLEDGE MANAGEMENT
SKOPJE**

KNOWLEDGE

International Journal Scientific Papers Vol. 54.1

ADVISORY BOARD

Vlado Kambovski PhD, Robert Dimitrovski PhD, Siniša Zarić PhD, Maria Kavdanska PhD, Mirjana Borota – Popovska PhD, Veselin Videv PhD, Ivo Zupanovic, PhD, Savo Ashtalkoski PhD, Zivota Radosavljević PhD, Laste Spasovski PhD, Mersad Mujevic PhD, Milka Zdravkovska PhD, Drago Cvijanovic PhD, Predrag Trajković PhD, Lazar Stosic PhD, Krasimira Staneva PhD, Nebojsa Pavlović PhD, Daniela Todorova PhD, Baki Koleci PhD, Lisen Bashkurti PhD, Zoran Srzentić PhD, Itska Derijan PhD, Sinisa Opic PhD, Marija Kostic PhD

Print: GRAFOPROM – Bitola

Editor: IKM – Skopje

Editor in chief

Robert Dimitrovski, PhD

KNOWLEDGE - International Journal Scientific Papers Vol. 54.1

ISSN 1857-923X (for e-version)

ISSN 2545 – 4439 (for printed version)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

President: Academic Prof. Vlado Kambovski PhD, Skopje (N. Macedonia)

Vice presidents:

Prof. Robert Dimitrovski PhD, Institute of Knowledge Management, Skopje (N. Macedonia)

Prof. Sinisa Zaric, PhD, Faculty of Economics, University of Belgrade, Belgrade (Serbia)

Prof. Mersad Mujevic PhD, Public Procurement Administration of Montenegro (Montenegro)

Prof. Tihomir Domazet PhD, President of the Croatian Institute for Finance and Accounting, Zagreb (Croatia)

Members:

- Prof. Azra Adjajlic – Dedovic PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Aleksandar Korablev PhD, Faculty of economy and management, Saint Petersburg State Forest Technical University, Saint Petersburg (Russian Federation)
- Prof. Anita Trajkovska PhD, Rochester University (USA)
- Prof. Aziz Pollozhani PhD, Rector, University Mother Teresa, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Anka Trajkovska-Petkoska PhD, UKLO, Faculty of technology and technical sciences, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Aneta Mijoska PhD, Faculty of Dentistry, University “St. Cyril and Methodius”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Alisabri Sabani PhD, Faculty of criminology and security, Sarajevo (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Artan Nimani PhD, Rector, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Ahmad Zakeri PhD, University of Wolverhampton, (United Kingdom)
- Prof. Ana Dzumalieva PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Ali Hajro, PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Branko Sotirov PhD, University of Rousse, Rousse (Bulgaria)
- Prof. Branko Boshkovic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Branimir Kampl PhD, Institute SANO, Zagreb (Croatia)
- Prof. Baki Koleci PhD, University Hadzi Zeka, Peja (Kosovo)
- Prof. Branislav Simonovic PhD, Faculty of Law, Kragujevac (Serbia)
- Prof. Bistra Angelovska, Faculty of Medicine, University “Goce Delcev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Cezar Birzea, PhD, National School for Political and Administrative Studies, Bucharest (Romania)
- Prof. Cvetko Andreevski, Faculty of Tourism, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Drago Cvijanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Dusan Ristic, PhD Emeritus, College of professional studies in Management and Business Communication, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Darijo Jerkovic PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Daniela Todorova PhD, “Todor Kableshev” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Dragan Kokovic PhD, University of Novi Sad, Novi Sad (Serbia)
- Prof. Dragan Marinkovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Itska Mihaylova Derijan PhD, University Neofit Rilski, Faculty of pedagogy, Blagoevgrad (Bulgaria)

- Prof. Dzulijana Tomovska, PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Evgenia Penkova-Pantaleeva PhD, UNWE -Sofia (Bulgaria)
- Prof. Fadil Millaku, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Fatos Ukaj, University “Hasan Prishtina”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Georgi Georgiev PhD, National Military University “Vasil Levski”, Veliko Trnovo (Bulgaria)
- Prof. Halit Shabani, PhD, University “Hadzi Zeka”, Peja (Kosovo)
- Prof. Halima Sofradzija, PhD, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Haris Halilovic, Faculty of criminology and security, University of Sarajevo, Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Helmut Shramke PhD, former Head of the University of Vienna Reform Group (Austria)
- Prof. Hristina Georgieva Yancheva, PhD, Agricultural University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Hristo Beloev PhD, Bulgarian Academy of Science, Rector of the University of Rousse (Bulgaria)
- Prof. Hristina Milcheva, Medical college, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Izet Zeqiri, PhD, Academic, SEEU, Tetovo (N.Macedonia)
- Prof. Ivan Marchevski, PhD, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Ibrahim Obhodjas PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Doc. Igor Stubelj, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Ivo Zupanovic, PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Ivan Blazhevski, PhD, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Isa Spahiu PhD, AAB University, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Ivana Jelik PhD, University of Podgorica, Faculty of Law, Podgorica (Montenegro)
- Prof. Islam Hasani PhD, Kingston University (Bahrein)
- Prof. Jamila Jaganjac PhD, Faculty of Business Economy, University “Vitez”, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jova Ateljevic PhD, Faculty of Economy, University of Banja Luka, (Bosnia & Herzegovina)
- Prof. Jonko Kunchev PhD, University „Cernorizec Hrabar“ - Varna (Bulgaria)
- Prof Karl Schopf, PhD, Akademie fur wissenschaftliche forchung und studium, Wien (Austria)
- Prof. Katerina Belichovska, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Krasimir Petkov, PhD, National Sports Academy “Vassil Levski”, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Kamal Al-Nakib PhD, College of Business Administration Department, Kingdom University (Bahrain)
- Prof. Kiril Lisichkov, Faculty of Technology and Metallurgy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Krasimira Staneva PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Lidija Tozi PhD, Faculty of Pharmacy, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Laste Spasovski PhD, Vocational and educational centre, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Larisa Velic, PhD, Faculty of Law, University of Zenica, Zenica (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Łukasz Tomczyk PhD, Pedagogical University of Cracow (Poland)
- Prof. Lujza Grueva, PhD, Faculty of Medical Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)

- Prof. Lazar Stosic, PhD, Association for development of science, engineering and education, Vranje (Serbia)
- Prof. Lulzim Zeneli PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Lisen Bashkurti PhD, Global Vice President of Sun Moon University (Albania)
- Prof. Lence Mircevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N.Macedonia)
- Prof. Ljupce Kocovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Marusya Lyubcheva PhD, University “Prof. Asen Zlatarov”, Member of the European Parliament, Burgas (Bulgaria)
- Prof. Marija Magdinceva – Shopova PhD, Faculty of tourism and business logistics, University “Goce Delchev”, Shtip (N. Macedonia)
- Prof. Maria Kavdanska PhD, Faculty of Pedagogy, South-West University Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Vaska Stancheva-Popkostadinova, PhD, Faculty of Public Health and Sport, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Mirjana Borota-Popovska, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mihail Garevski, PhD, Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Misho Hristovski PhD, Faculty of Veterinary Medicine, Ss. Cyril and Methodius University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Mitko Kotovchevski, PhD, Faculty of Philosophy, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Milan Radosavljevic PhD, Dean, Faculty of strategic and operational management, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Marija Topuzovska-Latkovikj, PhD, Centre for Management and Human Resource Development, Institute for Sociological, Political and Juridical Research, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Marija Knezevic PhD, Academic, Banja Luka, (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Margarita Bogdanova PhD, D.A.Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Mahmut Chelik PhD, Faculty of Philology, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Mihajlo Petrovski, PhD, Faculty of Medical Sciences, University “Goce Delchev”, Shtip (N.Macedonia)
- Prof. Marija Mandaric PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Marina Simin PhD, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Miladin Kalinic, College of professional studies in Management and Business Communication, Sremski Karlovci (Serbia)
- Prof. Marijan Tanushevski PhD, Macedonian Scientific Society, Bitola (N. Macedonia)
- Prof. Mitre Stojanovski PhD, Faculty of Biotechnical sciences, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Miodrag Smelcerovic PhD, High Technological and Artistic Vocational School, Leskovac (Serbia)
- Prof. Nadka Kostadinova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Natalija Kirejenko PhD, Faculty For economic and Business, Institute of Entrepreneurial Activity, Minsk (Belarus)
- Prof. Nenad Taneski PhD, Military Academy “Mihailo Apostolski”, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Nevenka Tatkovic PhD, Juraj Dobrila University of Pula, Pula (Croatia)
- Prof. Nedžad Korajlic PhD, Faculty of criminal justice and security, University of Sarajevo (Bosnia and Herzegovina)
- Prof. Nikola Sabev, PhD, Angel Kanchev University of Ruse, Ruse (Bulgaria)

- Prof. Nonka Mateva PhD, Medical University, Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Nikolay Georgiev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Nishad M. Navaz PhD, Kingdom University (India)
- Prof. Nano Ruzhin PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Oliver Dimitrijevic PhD, High medicine school for professional studies “Hipokrat”, Bujanovac (Serbia)
- Prof. Paul Sergius Koku, PhD, Florida State University, Florida (USA)
- Prof. Primoz Dolenc, PhD, Faculty of Management, Primorska University, Koper (Slovenia)
- Prof. Petar Kolev PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Pere Tumbas PhD, Faculty of Economics, University of Novi Sad, Subotica (Serbia)
- Prof. Rade Ratkovic PhD, Faculty of Business and Tourism, Budva (Montenegro)
- Prof. Rositsa Chobanova PhD, University of Telecommunications and Posts, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rossana Piccolo PhD, Università degli studi della Campania - Luigi Vanvitelli (Italy)
- Prof. Rumen Valcovski PhD, Imunolab Sofia (Bulgaria)
- Prof. Rumen Stefanov PhD, Faculty of public health, Medical University of Plovdiv (Bulgaria)
- Prof. Rumen Tomov PhD, University of Forestry, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Sasho Korunoski PhD, UKLO, Bitola (N.Macedonia)
- Prof. Snezhana Lazarevic, PhD, College of Sports and Health, Belgrade (Serbia)
- Prof. Vasil Markov PhD, Faculty of Arts, SWU Neofit Rilski, Blagoevgrad (Bulgaria)
- Prof. Stojna Ristevska PhD, High Medicine School, Bitola, (N. Macedonia)
- Prof. Suzana Pavlovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)
- Prof. Sandra Zivanovic, PhD, Faculty of Hotel Management and Tourism, University of Kragujevac, Vrnjacka Banja (Serbia)
- Prof. Shyqeri Kabashi, College “Biznesi”, Prishtina (Kosovo)
- Prof. Temelko Risteski PhD, Faculty of Law, AUE-FON University, Skopje (N. Macedonia)
- Prof. Todor Krystevich, D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov (Bulgaria)
- Prof. Todorcka Atanasova, Faculty of Economics, Trakia University, Stara Zagora (Bulgaria)
- Prof. Tzako Pantaleev PhD, NBUniversity, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Vojislav Babic PhD, Institute of Sociology, University of Belgrade (Serbia)
- Prof. Volodymyr Denysyuk, PhD, Dobrov Center for Scientific and Technological Potential and History studies at the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)
- Prof. Valentina Staneva PhD, “Todor Kableshkov” University of Transport, Sofia (Bulgaria)
- Prof. Venus Del Rosario PhD, Arab Open University (Philippines)
- Prof. Vjollca Dibra PhD, University of Gjakova “Fehmi Agani” (Kosovo)
- Prof. Yuri Doroshenko PhD, Dean, Faculty of Economics and Management, Belgorod (Russian Federation)
- Prof. Zlatko Pejkovski, PhD, Faculty of Agricultural Sciences, UKIM, Skopje (N.Macedonia)
- Prof. Zivota Radosavljevic PhD, Faculty FORCUP, Union University, Belgrade (Serbia)
- Prof. Zorka Jugovic PhD, High health – sanitary school for professional studies, Belgrade (Serbia)

REVIEW PROCEDURE AND REVIEW BOARD

Each paper is reviewed by the editor and, if it is judged suitable for this publication, it is then sent to two referees for double blind peer review.

The editorial review board is consisted of 67 members, full professors in the fields 1) Natural and mathematical sciences, 2) Technical and technological sciences, 3) Medical sciences and Health, 4) Biotechnical sciences, 5) Social sciences, and 6) Humanities from all the Balkan countries and the region.

CONTENTS

MEASUREMENT OF INSURANCE (TECHNICAL) PROVISIONS IN THE INSURERS' FINANCIAL STATEMENTS.....	15
Maia Iankova Natchkova.....	15
RISK MANAGEMENT IN BANKING INDUSTRY IN REPUBLIC OF KOSOVO.....	23
Albulena Mehmeti.....	23
CORPORATE DISCLOSURE OF INFORMATION ON CLIMATE-RELATED MATTERS: RESEARCH INTO THE NEW PROPOSALS OF SEC, EFRAG, AND ISSB (PART I).....	27
Hristina Oreshkova.....	27
ANALYSIS OF THE EFFICIENT USE OF MANUFACTURING RESOURCES / MODELS AND METHODOLOGY FOR ANALYSIS /	37
Rositsa Ivanova.....	37
MODELS FOR ANALYSIS OF THE IMPORT OF GOODS BASED ON ACCOUNTING INFORMATION.....	45
Diana Dimitrova Petrova.....	45
THE TREND OF DIGITALIZATION IN THE INSURANCE MARKET IN THE PERIOD AFTER THE PANDEMIC CAUSED BY THE COVID-19 VIRUS	51
Milica Stanković.....	51
Tiana Anđelković	51
Gordana Mrdak.....	51
Suzana Stojković	51
ABOUT THE THEMATIC BONDS MARKET: FORMATION AND DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THEMATIC INVESTING.....	59
Vanya Dencheva Tsonkova.....	59
FOREIGN TRADE EXCHANGE BETWEEN BULGARIA AND ITS MAIN TRADE PARTNERS FROM THE EU FOR THE PERIOD 2012-2021	69
Daniel Kolev Dimanov	69
THE PHILIPPINES AFTER 2000: ECONOMICS AND POLITICS	77
Iliyan Genov Mateev	77
ASSESSMENT OF COVID-19 IMPACT ON FISCAL SUSTAINABILITY AND REAL GDP GROWTH IN EUROPE	87
James Jolovski	87
BUSINESS MODEL FOR COST OPTIMIZATION IN CUSTOMER CARE SECTORS OF TELECOMMUNICATIONS OPERATORS THROUGH DIGITAL TRANSFORMATION	93
Kalina Trenevskaa Blagoeva.....	93
Lidija Pulevska Ivanovska.....	93
Magdalena Chachorovska.....	93
THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON ECONOMIC THEORY: THE CASE OF THE PHILLIPS CURVE.....	99
Nikola Kosanović	99
Nemanja Kosanović.....	99
Aleksandar Božović.....	99
SECURITY ASPECTS OF DIGITAL TRANSACTIONS E-COMMERCE AND M-COMMERCE IMPLEMENTATIONS.....	105
Martin Kiselicki.....	105
Snezana Ristevska Jovanovska.....	105
Zanina Kirovska	105
Milan Anastasovski	105
Dimitar Jovevski.....	105

SOCIAL MEDIA AS A TOOL FOR MODERN MARKETING	111
Natasha Miteva	111
E-SMART METHODOLOGY FOR SOCIO-ECONOMIC ANALYSES OF RURAL AREAS IN BULGARIA.....	117
Maria Ilcheva.....	117
THE IMPORTANCE OF ECOLOGICAL AND GASTRONOMIC DETERMINANTS OF RURAL TOURISM IN SERBIA	125
Momčilo Conić.....	125
Kliment Naumov	125
Miodrag Smelcerovic	125
TOURISM DEVELOPMENT IN KOSOVO AND ITS CONSEQUENCES (SARS-COV-2)	133
Petrit Hasanaj.....	133
Bekë Kuqi.....	133
THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TOURISM IN RURAL ENVIRONMENTS.....	139
Vladimir Kitanov	139
METHODS OF ASSESSING THE QUALITY OF SERVICE IN CATERING FACILITIES IN KOSOVO.....	145
Afrim Fuga	145
Gabriela Rakicevic	145
Lidija Simonceska	145
THE IMPACT OF COVID 19 ON THE GLOBAL ECONOMY	153
Goran Dinić	153
Vladimir Kostić	153
MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL COSTS OF ELECTRICAL COMPANIES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	159
Momčilo Milošević.....	159
HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN HEALTH DURING COVID 19 IN MUNICIPALITY OF FERIZAJ	167
Adnan Gajtani.....	167
Jonuz Abdullai.....	167
EDUCATION AND POVERTY – ASPECTS OF INFLUENCES AND RELATIONSHIPS	173
Nikolay Nikolov	173
THE TEACHER'S ROLE IN THE PREVENTION OF BULLYING OF STUDENTS IN THE CLASSROOM	181
Shkurta Sylejmani.....	181
Buniamin Memedi	181
Gresa Blakaj	181
THEORETIC OVERVIEW OF CIRCULAR QUESTIONS IN FAMILY AND SYSTEMIC THERAPY	187
Katica Stoimenovska Mantova	187
ORGANIZED CRIME AND CORRUPTION AS SECURITY THREATS OF CITIZENS	193
Temelko Risteski.....	193
UNIFORM RULES FOR CONTRACT LAW OF THE EUROPEAN UNION	199
Shpresa Alimi-Memedi.....	199
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR – A WAR FOR THE PAST: THE QUESTION REGARDING THE IDENTITY OF UKRAINE.....	207
Dayana Kilova	207
THE FORMAL LEGAL PRESENCE OF THE PRINCIPLE OF AUTONOMY OF WILL OF THE CONTRACTING PARTIES IN THE FRENCH CIVIL CODE.....	215
Shpresa Alimi-Memedi.....	215

THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TOURISM IN RURAL ENVIRONMENTS

Vladimir Kitanov

University “Goce Delcev” Stip, North Macedonia, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Abstract: Time brings inevitable changes in the way of life in rural areas. Rural resources are increasingly subject to pressures arising from an expanding range of economic, social, political and environmental influences over time, the way of agricultural production, the way of life in rural areas has changed, as well as the involvement of the local community, in addition to agriculture and in other economic activities, among which was tourism. Rural areas are usually characterized by a very rich natural, cultural and traditional heritage, but also by problems of depopulation and abandonment of traditional activities and production. For this reason, today rural areas are mostly characterized by a small number of mostly elderly population, small agricultural family farms and underdeveloped infrastructure. It is increasingly clear how the challenges faced by rural areas can be more effectively solved by applying new ways of thinking and acting based on the principles of sustainable development.

Keywords: rural tourism, rural development, sustainable development

СОЦИО-ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ НА ТУРИЗМОТ ВО РУРАЛНИТЕ СРЕДИНИ

Владимир Китанов

Универзитет “Гоце Делчев“, Штип, С. Македонија, vladimir.kitanov@ugd.edu.mk

Апстракт: Времето носи неизбежни промени во начинот на живот во руралните средини. Руралните ресурси се повеќе се подложни на притисоци кои произлегуваат од проширен опсег на економски, социјални, политички и еколошки влијанија со текот на времето, начинот на земјоделско производство, начинот на живот во руралните средини се промени, како и вклученоста на локалната заедница, покрај земјоделството и во други стопански дејности меѓу кои беше и туризмот. Руралните области најчесто се карактеризираат со многу богато природно, културно и традиционално наследство, но и со проблеми на депопулација и напуштање на традиционалните активности и производство. Поради оваа причина, денес руралните области најчесто се карактеризираат со мал број претежно старо население, мали земјоделски семејни фарми и неразвиена инфраструктура. Сè појасно е како предизвиците со кои се соочуваат руралните области можат поефикасно да се решат со примена на нови начини на размислување и дејствување врз основа на принципите на одржлив развој.

Клучни зборови: рурален туризам, рурален развој, одржлив развој

Туризмот има многу значајна улога во модификацијата на руралните средини бидејќи преку неговите директни и индиректни влијанија генерира значајни ефекти, како што се дополнителни приходи на локалното население, прилив на девизи, зголемување на инвестициите и вработеноста, што го поттикнува и зајакнува развој на локалната економија. Затоа, туризмот често се бара како начин за ревитализација на руралните области и зголемување на квалитетот на животот во овие области, особено што трендовите на туристичката побарувачка покажуваат зголемен интерес на туристите за специфични форми на туризам, меѓу кои високо место зазема руралниот туризам. Со оглед на специфичностите на руралните средини, при планирањето на развојот на туризмот, посебно внимание треба да се посвети на ефектите што тој ги носи врз руралните заедници. Развојот на туризмот во руралните средини треба стратешки да се планира, а неговите негативни ефекти врз животната средина и социо-културната средина треба да бидат ограничени и контролирани. Затоа, овој труд се фокусира на предностите од усвојувањето на пристапот на одржлив развој на туризмот во руралните средини, со цел да придонесе за решавање на сè покомплексните предизвици со кои се соочуваат руралните средини. Руралниот туризам може да биде двигател на одржливиот развој на руралните области, но само доколку се заснова на рамнотежа на економска, еколошка и социјална одржливост.

Специфичноста на развојот на туризмот во руралните средини лежи токму во нивните особености. Руралните области најчесто се карактеризираат со многу богато природно, културно и традиционално наследство, но и со проблеми на депопулација и напуштање на традиционалните активности. Во такви околности, во туризмот често се бара решение за одржлив развој за руралните средини. Обезбедувањето одржлив развој на туризмот во руралните средини се рефлектира во перцепцијата за развојните потреби на

локалната заедница. Затоа, целта на оваа работа лежи во прикажувањето на специфичните карактеристики на развојот на туризмот во руралните средини, односно во истакнувањето на неговите предности и придобивки за локалната заедница, но и ограничувањата и трошоците кои можат да произлезат од неговото несоодветно планирање.

Развојот на туризмот во руралните средини претставува една од економските можности бидејќи неговиот развој може да стимулира различни економски активности како и враќање на населението, особено што побарувачката за овој облик на туризам постојано расте. UNWTO (Светската туристичка организација на ОН) истакнува четири клучни елементи кои го карактеризираат руралниот туризам

- природни рурални ресурси (реки, езера, планини, шуми, итн.)
- рурален начин на живот (занаемство, локални настани, гастрономија, традиционална музика итн.)
- рурално наследство (традиционална архитектура, историја, замоци, цркви, села, итн.)
- рурални активности (јавање коњи, лов, риболов, планинарење, велосипедизам, спортови на вода и цела низа активности на отворено).

Посебната привлечност на руралните средини лежи во семејните фарми каде во специфична природна средина се одгледува и се нуди на традиционален начин природна и здрава храна подготвена од домаќините. Затоа, развојот на туризмот во руралните средини поттикнува зачувување на руралниот начин на живот, традиции и обичаи, но и подобрување на квалитетот на земјоделското производство и живеење во целина. На овој начин, туризмот ја надополнува основната дејност на семејните фарми, кои се економски поуспешни токму поради успешната комбинација на земјоделството и туризмот. Според ова, треба да се нагласи дека клучен носител на развојот на туризмот во руралните средини е токму населението што живее во тој крај, но има потреба од партнери во креирањето на инфраструктурни и туристички понуди, како транспортни компании, туристички агенции, локални власти и други кои овозможуваат развој на туризмот во руралните средини. Туризмот како развојна стратегија во руралните заедници носи голем број на предности:

- поддржува локално вработување
- ја подобрува демографската слика
- ги диверзифицира или проширува операциите на постоечките субјекти (на пр. рурални фарми)
- придонесува за стабилизирање на нивните приходи,
- туризмот со привлекување финансиски средства влијае на подобрување на изгледот на локалната средина и инфраструктура, што подразбира одржување и подобрување на изгледот на живеалиштата и селската населба воопшто.
- го враќа чувството на гордост и самосвест кај руралното население, кое често се чувствува маргинализирано (општествената функција на туризмот).

Ефектите на туризмот врз руралните средини и животот во нив можат да бидат многубројни, позитивни и негативни, а најчесто се поделени во три основни групи, еколошки, социјални и економски влијанија. Преку адекватно планирање и управување со развојот на туризмот може да се поттикнат и ублажат позитивните и негативните ефекти на туризмот врз руралните средини.

Со оглед на специфичните еколошки карактеристики на руралните средини, посебно внимание треба да се посвети на ефектите од туризмот врз животната средина. Од една страна, тие можат да бидат позитивни, на пример, зачувување на важни природни области, историски и археолошки локалитети, подобрување на квалитетот на животната средина и подобрување на инфраструктурата. На ист начин, несоодветен и/или спонтан развој на туризмот може да доведе до низа негативни ефекти како што се различни загадувања (вода, воздух), бучава, визуелна деградација на просторот, пренатрупаност, оштетување на историски и археолошки локалитети и слично.

Во контекст на економските влијанија на туризмот, можно е да се истакнат следните позитивни аспекти од неговиот развој во руралните области:

- генерирање потрошувачка и мултипликаторниот ефект на туристичката потрошувачка
- генерирање приход
- вработување
- поттикнување на локалното производство
- поттикнување на развојот на различни стопански дејности
- поттикнување на инвестициите
- подразбира подобрување на инфраструктурата.

Мултипликативните ефекти од туристичката потрошувачка се особено видливи во руралните средини бидејќи на целиот рурален живот се гледа како на еден вид туристичка атракција. Меѓутоа, за овие ефекти да бидат што поголеми, потребно е да се води сметка за вклучување на локални стоки и услуги на сите нивоа на синџирот на снабдување. Развојот на туризмот во руралните средини на крајот ќе поттикне нови

економски активности, односно нова потрошувачка. Вклучувајќи се во туристички активности, локалното население може да има корист од продажба на сместувачки капацитети, различни програми, работилници, како и продажба на земјоделски производи и храна и пијалоци итн. Следствено, развојот на туризмот во руралните области, како и побарувачката за трудоинтензивни производи, како што се занаетчиството и земјоделските производи, ќе доведат до зголемување на вработеноста, бидејќи руралниот туризам може да дејствува како катализатор за цела низа нови претприемачки активности. партнерства и мрежи . Ова укажува на потребата од вклучување во продажбата на што повеќе локални производи и користење на локални услуги, како и потребата од поинтензивна едукација на локалното население за сите потенцијални ефекти од развојот на туризмот со цел да се поттикне локално вработување и самовработување.

Образовните програми треба да вклучуваат содржини специфични за малите семејни бизниси и фарми, препознавајќи ги нивните посебни цели и потреби. Покрај позитивните економски влијанија, треба да се истакне дека туризмот, доколку не се управува соодветно, може да генерира и негативни. На пример, еден од негативните ефекти на туризмот е нерамномерноста во остварувањето на ефектите во текот на годината, односно сезонската, која може да се манифестира како во руралните средини, така и во крајбрежните средини. Понатаму, туризмот може да предизвика напуштање на традиционалните занимања, што пак може да предизвика прекумерна економска зависност од туризмот и губење на автохтоните производи. Покрај ова, негативните економски ефекти од туризмот вклучуваат зголемување на цените на производите и услугите во текот на туристичката сезона, увозот на производи и услуги (одлив на средства) и други. Покрај економските влијанија, од големо значење се и социјалните влијанија на туризмот, особено кога станува збор за чувствителните области, како што се руралните средини. Следното може да се вклучи во позитивните социјални влијанија на туризмот:

- отстранување на предрасудите
- поттикнување на меѓусебното разбирање
- зачувување на културниот идентитет
- зачувување на материјалната и нематеријалната култура и традиција
- гордоста на локалното население
- запознавање на нови култури (образование)
- достапност на различни содржини како за локалното население така и за туристите (спортско-рекреативни, забавни...)
- подобрување на квалитетот на животот
- поттикнување на партиципативен пристап и вклучување на сите засегнати страни.

Од друга страна, ако туризмот не се управува на одржлив начин, може да генерира и негативни социјални ефекти, како што се промена или губење на локалниот идентитет и вредности, губење на автохтоноста (комерцијализација), конкуренција и конфликт меѓу туристите и локалното население. население, каде понекогаш однесувањето на посетителите може да се смета за „локално“ наметливо. Следејќи го горенаведеното, неопходно е континуирано следење и управување со развојот на туризмот преку дефинирање на нивото на примен потенцијал на руралната област (економски, еколошки и социјален).

Руралните средини даваат можности за различни туристички активности кои се блиски до природата, луѓето и традицијата. Затоа управувањето со дестинациите во руралните средини треба да биде насочено кон развој на производи засновани на култура и природа. Еден од вообичаените пристапи за намалување или избегнување на негативните влијанија на туризмот вклучува континуирано подобрување на туристичките производи, секогаш имајќи на ум дека овие производи треба да ги почитуваат луѓето и простор во кој се создаваат. Токму затоа евидентно е дека руралниот туризам претставува оптимално сценарио за развој на руралните средини, имајќи предвид дека неговото потекло лежи во руралната традиција, култура, локалното население и автохтоните производи и услуги.

Карактеристично за руралните области е недостаток на постојан приход, ниска стапка на образование, постаро население, занемарување на архитектонското наследство, незадоволително обезбедување на основни услуги и инфраструктура, што укажува на причината за напуштањето и депопулацијата на руралните средини. Ова укажува на потребата од воспоставување таква економска ориентација која ќе резултира со ревитализација на руралните средини и задржување на локалното население во руралните средини. Туризмот во руралните средини е тој што може да го активира економскиот развој на областа, а доколку се развива врз основа на принципите на одржлив развој, поттикнува зачувување на локалниот идентитет, традиции и обичаи и ги штити еколошките и културните ресурси.

Развојот на туризмот во руралните средини, кој ќе биде одржлив на долг рок, треба да се планира така што ќе ги почитува локалните карактеристики на областа во која е развиен во најголема можна мера. Наведеното имплицира дека таквиот развој обезбедува оптимално искористување на природните ресурси, како и нивно

зачувување, потоа дека ја почитува социо-културната автентичност на локалната заедница, обезбедува и поттикнува зачувување на нивните културни, архитектонски и традиционални вредности, како и обезбедува долгорочна економска одржливост, обезбедувајќи им на сите засегнати страни социо-економски употреби. Одржливиот развој на руралниот туризам подразбира континуиран раст и развој без негативни последици врз факторите на кои се заснова, односно зачувана животна средина, здрава клима, културно и традиционално наследство.

Туризмот, во зависност од квалитетот на управувањето и планирањето на неговиот развој, може да има позитивно и/или негативно економско, социјално, културно и еколошко влијание врз дестинацијата. Сепак, економските влијанија се во фокусот на оние кои одлучуваат за развојот на туризмот, а често се занемарува фактот дека тие се секогаш тесно меѓусебно зависни со другите социјални, културни, еколошки и други ефекти на туризмот. Во овој контекст, постои потреба од континуирано балансирање на сите видови ефекти на туризмот. Имено, доколку се сака да се постигне долгорочна одржливост, сите димензии на одржливиот развој – еколошка, социокултурна, економска и политичка одржливост – треба да бидат во динамична рамнотежа. Само така може да се обезбеди долгорочен раст и развој на руралните средини, во спротивно, ако се земат предвид само економските ефекти, а се игнорираат сите други, успехот на туризмот ќе биде само краткорочен. Имено, тогаш постои голема можност ваквиот пристап кон развојот, понекогаш неповратно, да ги загрозува социјалните, културните и еколошките ресурси на кои се развива туризмот. И покрај јасната потреба за управување со дестинации во развојот на туризмот во руралните области, речиси и да нема соодветна литература на оваа тема.

Она што е многу важно да се нагласи е дека управувањето со туризмот во руралните средини треба да биде чувствително на локалните и регионалните специфичности, со цел овој развој да биде одржлив на долг рок. Управувањето со квалитетот на која било дестинација, дури и рурална, што резултира со позитивни ефекти од туризмот и намалување на негативните ефекти, секогаш се олеснува доколку постојат стратешки документи кои го поддржуваат таквиот развој. Сепак, има малку такви рурални дестинации кои имаат документи за стратешко планирање на туризмот, а ова е последица на ниското ниво на свест на сите засегнати страни во дестинацијата за потребата од развивање и примена на кохерентна политика за локален развој, која позитивно би ги искористила сите атрибути на руралната област, создавајќи ја како конкурентна и одржлива дестинација чиј развој се заснова на одржливост на локалната природа, квалитетен пејзаж, уметност, занаети, храна, занаети, пијалоци и традиционални вештини итн.

Сепак, руралниот туризам постојано добива на значење, што укажува на потребата од развивање стратегии за развој на руралниот туризам кои се неопходни за подобрување на квалитетот на животот во руралните средини. Затоа, управувањето со руралните дестинации е од витално значење за развојот на руралниот туризам, во чиј процес најсилна алка е вклученоста на локалната заедница. Имено, колку повеќе локалното население е вклучено во иницијативата за развој на руралниот туризам, толку е поголема веројатноста дека развојот на руралниот туризам ќе биде успешен. Имено, треба да се поттикне одржливиот развој на туризмот во руралните средини:

- подобра комуникација и соработка меѓу засегнатите страни
- подобрување на квалитетот на туристичките производи
- посилна поддршка од локалната заедница
- контрола и намалување на негативните влијанија од туризмот
- зголемување на разбирањето и свеста за природното и културното наследство кај вработените во туризмот, заедницата, тур-операторите и гостите.

Доколку фокусот е ставен на долгорочната одржливост на туризмот во руралните средини, потребно е да се води сметка за квалитетот на услугата и локалните производи со цел примарно да се зголеми туристичката потрошувачка (а не бројот на туристи) и да се задржи што поголем дел од туристичката потрошувачка во руралните средини. **За да туризмот во руралните средини биде значаен фактор** во неговиот развој, неговото управување треба да се води и од принципите на одржлив развој. На овој начин може економски да се активираат руралните средини, во нив се овозможува да се обезбедат квалитетни, автохтони и уникатни туристички производи во еколошки зачуван простор кој ќе го задоволи се попребирливиот модерен турист, но кој ќе биде и прилагоден на локалното население. На овој начин, одржливиот развој на туризмот го зачувува локалниот идентитет, култура, традиции и обичаи, ја штити животната средина, го зајакнува автохтоното, традиционалното и еколошкото производство и отвора нови можности за вработување и самовработување, како и подобар квалитет на живот, што ќе го поттикне престојот, но и враќањето, особено на младата популација, во руралните средини.

Со цел да се обезбеди одржлив развој на туризмот во руралните средини, при неговото планирање, неопходно е да се земат предвид сите можни влијанија (позитивни и негативни) кои туризмот може да ги

имплицира како во еколошка, социолошка и културна смисла, така и во економска смисла, за во крајна линија да не дојде до деградација и уништување на руралните ресурси на кои се заснова неговиот развој. Развојот на туризмот во руралните средини е многу сложен, имено не само на туристите со различни барања треба да им се обезбеди пристап и движење во руралните средини, туку нивните потреби и очекувања мора да се исполнат на начин што е еколошки, економски и социокултурно прифатлив. со цел туризмот да придонесе за социокономска регенерација на руралните области.

Туризмот во руралните средини треба да се развива исклучиво според концептот на одржлив развој, бидејќи таквиот концепт поттикнува контролиран раст и развој преку максимално зачувување и рационално користење на ресурсите. На тој начин би се обезбедил долгорочен економски и социјален развој, а одржливото искористување на ресурсите и одговорното управување со туристичките активности треба да доведе до економска одржливост и зачувување на социјалните и културните вредности на руралните средини.

Руралните области, поради нивните специфични карактеристики, претставуваат една од најатрактивните области за современите туристи. Побарувачката за рурални туристички производи се зголемува, но во исто време овие области се многу чувствителни во однос на еколошките, социокултурните и економските влијанија од развојот на туризмот. Затоа за секое рурално подрачје треба да се изнајде соодветен концепт за развој на туризмот, чие потекло секако треба да се заснова на концептот на одржлив развој. На овој начин ќе се овозможи да се ублажи негативното влијание на туризмот врз животната средина и општеството, да се оптимизира задоволството на посетителите и да се максимизира долгорочниот економски раст на целата рурална област.

ЛИТЕРАТУРА

- Методијески, Д. (2012). Туризмот во руралните средини, Современост
- Douglas, N., & Derrett, R. (2019). *Special Interest Tourism*. Brisbane: John Wiley & Sons.
- Encyclopedia of Tourism (2019). Editor: Jafar Jafari, Routledge, London – New York.
- George W., Mair H., & Reid, D. (2019). *Rural tourism Development Localism and Cultural Change*, Channel view Publicatios, Toronto, Canada
- George, E.W., Mair, H., & Reid, D.G. (2009). *Rural Tourism Development: Localism and Cultural Change*, Channel View Publications, Bristol.
- Horner, S., & Swarbrook, J. (2020). *International cases in tourism management*, Elsevier, London
- Kala, D., & Bagri, S. (2020). *Global Opportunities and Challenges for Rural and Mountain Tourism*, IGI Global
- Roberts L., & Hall, D. (2018). *Rural tourism and recreation: principles to Practise*, CABI Publishing, Oxon, UK
- Shepherd, A. (1998). *Sustainable Rural Development*, Macmillan, Basingstoke.

